

De watersnoodramp van 1861 *Jacob Jan Cremer versus Multatuli*

In 1861 vond een grote watersnoodramp plaats in de Bommelerwaard en het Land van Maas en Waal. Velen schoten de slachtoffers te hulp. Ook schrijvers klommen in de pen en brachten gelegenheidswerken uit, waarvan de opbrengsten ten goede kwamen aan de getroffen. Onder hen was ook de sociaal bewogen schrijver en schilder Jacob Jan Cremer (1827-1880). Hij kreeg echter de nodige kritiek over zich heen. In hoeverre was die kritiek terecht?

Het kan veel uitmaken of je aan de ene of de andere kant van een rivier woont. Neem bijvoorbeeld de Rijn. Wie in Oosterbeek woont, maakt aanzienlijk minder kans op een overstroming dan de mensen aan de overzijde, in Driel.

Dat blijkt wanneer je de website *overstroomik.nl* raadpleegt. Wanneer je Oosterbeek intypt, krijg je goed nieuws: 'Jij blijft droog, andere delen van het land niet'. Dan volgt er toch een waarschuwing, namelijk dat er bij een eventuele overstroming tekort aan drinkwater kan ontstaan, geen elektriciteit en geen gas zal zijn en grote drukte op de weg kan optreden. Dat laatste komt omdat geadviseerd wordt naar de Veluwe of de Achterhoek te vluchten en dat kan tot drukte leiden in de omgeving van Oosterbeek.

Maar kijken we naar de overkant, dan ligt daar het dorpje Driel en krijg je een heel andere melding als je de vraag 'Overstroom ik in Driel' intypt: 'JA! Je overstroomt maximaal 2,5 meter', luidt het alarmerende antwoord. En daar wordt nog aan toegevoegd dat het om een reëel gevaar gaat: 'Je hebt een kans van groter dan 10% dat jij dat in je leven meemaakt. Dat kan ook morgen zijn'. Tussen Oosterbeek en Driel ligt een wereld (of beter gezegd: water) van verschil.

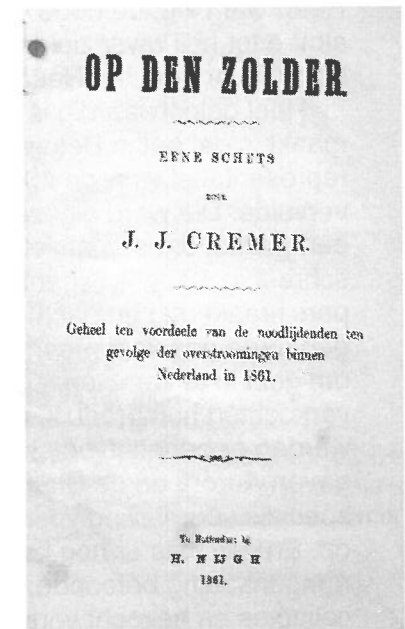
Er is een negentiende-eeuwse schrijver die aan den lijve ervoer wat het betekende om aan de ene of andere kant van de Rijn te wonen, Jacob Jan Cremer. Hij werd geboren in 1827 te Arnhem en bracht vele vakanties in zijn jeugd door in Driel, waar zijn ouders een buitenplaats hadden, De Oldenhof. Hij bouwde ook een band op met Oosterbeek. Tussen zijn tiende en vijftiende bracht hij door op de kostschool Het Hemeldal in Oosterbeek, een eliteschool voor jongens. Vanaf zijn

zestiende ging hij schilderlessen in Oosterbeek volgen. Hij was verrukt over het uitzicht in Oosterbeek:

Verre, verre in het blauw verschiet verliezen zich de Nijmeegsche bergen; lager rust de rijke Betuwe in haar heerlijken Mei-dos vriendelijk omarmd door Waal en Rijn, de laatste zichtbaar waar hij recht u uit de vette Betuwsche weiden van den Veluwezoom scheidt, en straks zich nog even ter rechterzijde vertoont om achter den hoogen bergrug van den Duno te verdwijnen. En o, hoe bekoorlijk ligt daar het dorp!

Dat bekoorlijke dorp waar Cremer op uitkeek, was uiteraard Driel, waar hij regelmatig naar toeging met het Drielse veer. Hij hield van beide dorpen evenveel.

Vandaag de dag is Jacob Jan Cremer vooral bekend vanwege zijn werk *De Fabriekskinderen*, waarin hij fabrieksarbeid door kinderen bekritiseerde. Hij schreef echter nog veel meer, onder meer een reeks verhalen die zich in de Betuwe afspeelden, die gebundeld werden in de *Betuwsche novellen* (1856) en *Distels in 't Weiland. Over-Betuwsche novellen* (1865). Minder bekend is een verhaal dat hij in 1861 publiceerde ten behoeve van de slachtoffers van de watersnoodramp in 1861, getiteld *Op den zolder*. Zelf woonde Jacob Jan Cremer toen al geruime tijd niet meer in Gelderland, maar hij schreef zijn verhaal vanuit zijn woonplaats Den Haag en toonde zo zijn betrokkenheid bij zijn geboortestreek. De ramp had vele mensen op slag dakloos gemaakt. Hele veestapels waren verdronken en de materiële schade was enorm. De opbrengst van het boekje, uitgegeven bij H. Nijgh te Rotterdam, ging naar de noodlijdenden.

Titelpagina Op den Zolder

Op den zolder

Het verhaal is vrij eenvoudig na te vertellen. Arie Daalhof beschikt over een mooie boerderij ('een gedoei'), waar het vooral zomers goed toeven is. Er groeien peren zo groot als vuisten en er is een aardig bloem- en moeshofje. Hij woont daar met zijn oude moeder, zijn vrouw Hanneke, en hun drie kinderen. Deze winter is het echter bar en boos. Dan is er een alarmerend bericht: de dijken staan op doorbreken, en er wordt met man en macht gewerkt om een ramp te voorkomen. Arie helpt ook mee, maar komt dan thuis met slecht nieuws: de dijk is doorgebroken. Alle bewoners vluchten naar de zolder, maar het is daar ijskoud. Op zeker moment hebben ze geen vuur meer om zich aan op te warmen, maar dan brengt moeders stouf uitkomst die op het water drijft en nog warm is. Daar warmen ze zich tijdelijk aan op. Wanneer ze meer vuur proberen te maken ontstaat er brand op de zolder. Paniek alom, maar het lukt hen de brand te blussen waarop Hanneke God dankt. In de vroege ochtend worden ze gered. En ook daarvoor moet God gedankt worden, zo blijkt uit de slotzinnen: 'loof, loof dan den Heer, want zie, de nood van uw huis en het wee uwer oorden – zij het almeê tot heil *uwer* zielen – het was ook: de wekstemme Gods tot liefde, voor heel het Neêrlandsche volk!'

Heel geloofwaardig is het verhaal niet, maar wat het bijzonder maakt is dat het in Betuws dialect is geschreven. Cremer is bovendien representatief voor de rol die de literatuur in deze benarde tijden vervulde. Die werd ingezet om de slachtoffers te helpen: literatuur was een middel om empathie te kweken en geld op te halen. Een auteur schreef in 1861: "t regent overal thans *waternoods*-gedichten, / De pers kraakt dag en nacht, wat kan ze meer verrigten'. Maar er gebeurde nog veel meer: overal in het land werden comités opgericht om geld in te zamelen, dames sloegen aan het handwerken en verkochten hun producten ten behoeve van de slachtoffers etc. Ook werden er benefietvoorstellingen in heel het land georganiseerd. Zo gaven Aurora en de Utrechtsche Mannen-Zangvereniging een speciale voorstelling voor de behoeftigen; die bracht ruim 1100 gulden op. En dan was er nog koning Willem III, die zich een heuse rampenkoning betoonde. Hij schonk grote bedragen, coördineerde collectes en bezocht verschillende malen de getroffen gebieden.

Kritiek op de liefdadigheid

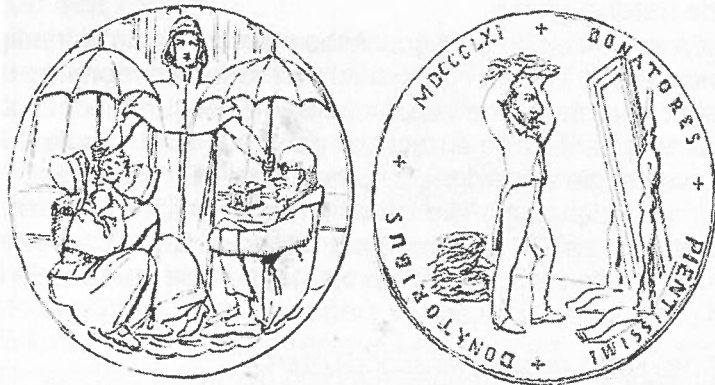
Er was echter ook kritiek op de gigantische vormen die de liefdadigheid aannam. Critici waren van mening dat tal van lieden er vooral op uit waren zelf te profiteren van de watersnoodramp. Bestuurders zouden vooral uit zijn op eigenbelang en zichzelf gewichtig willen voelen, want hoe oprecht was al die vrijgevigheid nu helemaal? En waren de mensen die meededen aan al die loterijen niet eigenlijk uit op een grote prijs voor zich zelf? In het tijdschrift *De Nederlandsche Spectator* verschenen verschillende spotprenten op mensen die een slaatje uit de watersnood probeerden te slaan.

NA DE TREKKING VAN DE WATERSNOOD-LOTERIJ

'ENIGE GELUKKIGEN'

Spotprent uit: De Nederlandsche Spectator, 4 mei 1861, nr.18 (frontispice)

Spotprent van
Johan Michaël
Schmidt Crans
1861 Collectie:
Rijksmuseum,
Amsterdam

TWEE INGEZONDEN ONTWERPEN VOOR DE WATERSNOOD MEDAILLE
NB. De keerzijden zullen blank gelaten worden, opdat ieder weldadige er zijn naam op zou kunnen doen graveren.

Voor wat betreft de literatuur was de klacht als volgt samen te vatten: hoe hoger het water steeg, hoe dieper het peil van de letterkunde daalde. Die kritiek werd het scherpste verwoord door de dominee-dichter P.A. de Genestet. Vlak na de ramp schreef hij een spotgedicht waarin hij de draak stak met het beroerde gerijm van de 'watersnoodpoëten:

Op, Watersnoodpoëten!
(Ko heeft zijn vers al klaar,
En 'Water ... soep zal 't heeten!)
Op eedle, vrome schaar!
Fluks aan het verzen lijmen
Vol geestdrift en gevoel,
Want nu zijn alle Rijmen
Geheiligd door het Doel!

[...]

En wil 't niet spoedig lukken,
Dan laat ge, hier en daar,
Maar zoo wat streepjes drukken

Dat staat verschriklijk naar!

Deze boutade was gericht aan alle dichters, maar er waren ook schrijvers die persoonlijk werden aangevallen. Tot die groep behoorde Cremer, die het mikpunt van spot werd.

Twee mannen maakten korte metten met Cremers watersnoodproza. De eerste was Hendrik Jan Schimmel die in *De Gids* het verhaal *Op den zolder* fileerde. Hij had drie bezwaren. Ten eerste was het Betuws dialect onbegrijpelijk. Het was bedoeld om de authenticiteit te verhogen, maar de lezer begreep er intussen geen hout van. Ten tweede waren er de 'veelvuldig aangebrachte stopwoordjes en spreekwijzen, die als huismiddeltjes ter bevordering der naïviteit goede diensten doen'. Ten derde was het verhaal ongeloofwaardig: de redding van moeders stouf uit het water was volgens Schimmel bijna even wonderlijk als de 'bekende en eeuwig gedenkwaardige wieg bij de Sint Elisabethsvloed'. Schimmel doelde daarmee op de legende dat tijdens de Sint Elisabethsvloed van 1421 een kindje en een kat, die samen in een wieg dreven, op wonderbaarlijke wijze gered zouden zijn. Maar, zo merkte Schimmel vergoelijkend op: Cremer had zijn 'werkstemme' aan God geleend, en wel oprecht geprobeerd de slachtoffers te helpen. En in die vloed van beroerde literatuur liep hij nog altijd voorop. Het kon nog veel erger.

Zo vergevingsgezind was Multatuli (pseudoniem van Eduard Douwes Dekker), de tweede man die zijn pijlen op Cremer richtte, niet. Hij publiceerde in 1861 een brochure getiteld *Wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb!* ten behoeve van de slachtoffers van de watersnood op Java. Drie weken na de overstromingen in de Bommelerwaard en het Land van Maas en Waal had zich ook op Java een verschrikkelijke watersnood voorgedaan. Multatuli beklagde zich erover dat die slachtoffers totaal vergeten werden en dat de mensen in de koloniën ook de ondersteuning van de Nederlanders verdienden. En intussen maakte hij gehakt van de watersnoodliteratuur van de collega-schrijvers die liefdadigheidswerken publiceerden voor de slachtoffers in eigen land, in het bijzonder Cremer:

Ja, als men 't kon doen als CREMER! Ik heb de schets "Op den Zolder" vóór mij liggen, maar gelezen heb ik die niet, en ik zal die niet lezen. Ik ben tot het besluit gekomen nooit iets van CREMER te lezen, nadat ik kennis had gemaakt met zijn "Paauwveêrtje", dat mij verdrietig maakte omdat het fictie is. Want ik vraag mij af, welke

kleine plaats er in de harten der lezers overblijft voor waarheid, als er zooveel sympathie kan worden opgewekt door een verzinsel. O die prostituërende en geprostitueerde kunst van den romanschrijver! Als de heer CREMER eenmaal, God beware hem wensch ik, eene diep treffende wond werd geslagen, zou niemand gelooven aan de opregtheid zijner smart.

Daar moest Cremer het mee doen. Als u het mij vraagt, zegt deze passage meer over Multatuli zelf dan over Cremer. *Op den zolder* moge dan misschien niet tot de meest hoogstaande literatuur gerekend kunnen worden in termen van spanning, beeldspraak en stijl, maar ik twijfel geen moment aan de oprechte bedoelingen van Cremer. Hij was nauw verbonden met de provincie, die nu getroffen werd door een vreselijke ramp. Het moet hem aan het hart zijn gegaan dat talloze mensen uit zijn geboortestreek verdronken waren of alles verloren hadden. Prostitueerde Cremer zich werkelijk voor de kunst? Ik geloof er niets van. De opmerking zegt meer over Multatuli dan over Cremer.

Onthulling van Kruuzemuntje. Foto: Kirsten den Boef

lets van gerechtigheid is er onlangs wel gekomen. Op vrijdag 13 april 2018 werd in Driel een beeld ter nagedachtenis aan het werk van Jacob Jan Cremer onthuld. Het was een beeld van Kruuzemuntje, een lief, oprecht, deugdzaam meisje dat een rol speelt in het gelijknamige verhaal 'Kruuzemuntje' uit zijn *Over-Betuwsche novellen*. Het was ontroerend om te zien dat meer dan tweehonderd mensen zich de moeite hadden getroost naar deze gebeurtenis te komen. Ik had de eer om samen met de burgermeester van Overbetuwe, Toon van Asseldonk, de onthulling te mogen verrichten. In het publiek bevonden zich ook twee schoolklassen die tijdens de lessen onder andere aandacht hadden besteed aan Cremers *Fabriekskinderen*, mondiaal gezien nog altijd een uiterst relevant thema, net als de strijd tegen het water. We hebben die dag een hele lange neus naar Multatuli gemaakt.

Lotte Jensen

Bronnen

Primaire bronnen:

- Jacob Jan Cremer, *Op den zolder. Eene schets* (Rotterdam 1861).
- P.A. de Génestet, 'Aan de Watersnood-Poëten. (Uitgegeven ten voordeele der Overstroomden en in het belang der Kunst)'. In: P.A. de Génestet, *De dichtwerken. Verzameld en uitgegeven onder toezicht van C.P. Tiele* (Amsterdam 1869), dl. 1, 300-301.
- Multatuli, *Wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb! Uitgegeven ten behoeve der noodlijdenden door de overstrooming in Nederlandsch Indië* (Rotterdam 1861).
- H.J. Schimmel, 'De watersnood en de poëzy' (Een doodengerigt)'. In: *De Gids* 25 (1861), 556-579.

Secundaire bronnen:

- Freddie Coenders, 'Een tastbare herinnering aan Jacob Jan Cremer. Zijn personage Kruuzemuntje voor eeuwig in brons gegoten'. In: *Arnhems Historisch Tijdschrift* 38 (2018) 2, 66-83.
- Freddie Coenders, Theo Vos, Rien Vos en Marcel Roos, *Jacob Jan Cremer* (Elst 2018).
- Lotte Jensen, *Wij tegen het water. Een eeuwenoude strijd* (Nijmegen 2018).